

УДК 378:373.2.011.3

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ У ТЕАТРАЛЬНО-ІГРОВОЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Кардаш І.М., к. пед. н.,
доцент кафедри дошкільної освіти

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розкрито роль вихователя у формуванні виразності мовлення дітей дошкільного віку, подано аналіз наукової літератури з проблеми виразності мовлення. Проаналізовано поняття «виразність мовлення», подано характеристику його типів. Пропонується система роботи, яка спрямована на підготовку майбутніх вихователів до формування виразності мовлення дошкільників. Визначено місце театральної-ігрової діяльності у формуванні дітей виразного мовлення.

Ключові слова: виразність мовлення, експресивність мовлення, театралізовані ігри, театральна-ігрова діяльність, мовленнєве середовище.

В статті раскрыта роль воспитателя в обучении выразительности речи детей дошкольного возраста, представлен анализ научной литературы по проблеме выразительности речи. Проанализировано понятие выразительности речи. Предлагается система работы, которая направлена на подготовку будущих воспитателей к формированию у детей выразительности речи дошкольников. Обозначено место театрально-игровой деятельности в обучении выразительности речи.

Ключевые слова: выразительность речи, экспрессивность речи, театрализованные игры, театрально-игровая деятельность, речевая среда.

Kardash I.M. PREPARATION OF FUTURE EDUCATORS FOR THE FORMATION OF EXPRESSIVENESS OF SPEECH IN CHILDREN'S PRESCHOOL AGE IN THEATER AND GAMING ACTIVITIES

The article reveals the role of the educator in forming the expressiveness of the speech of preschool age children, the analysis of scientific literature on the problem of expressiveness of speech is given. The concept of "expressiveness of speech" is described, the characteristic of its types is given. The system of work, which is aimed at preparing future educators for the formation of the expressiveness of preschoolers speech, is proposed. The place of theatre and game activity in the formation of children's expressive speech is determined.

Key words: expressiveness of speech, dramatized games, theatre and game activity, speech environment.

Постановка проблеми. Дошкільний вік – це період активного засвоєння дитиною мови, становлення й розвиток усіх сторін мовлення – фонетичної, лексичної, граматичної, зв'язної, засвоєння його виразності та образності. Крім того, повноцінне оволодіння рідною мовою у дошкільному віці – необхідна умова вирішення завдань розумового, естетичного й духовно-морального виховання, засвоєння культури свого народу, національних та загальнолюдських цінностей у максимально чутливий період розвитку.

Л. Віготський підкреслював, що сутність процесу формування індивіда полягає в його поступовому входженні у людську культуру за допомогою оволодіння особливими «знаряддями розуму». До них, насамперед, відносяться мова і мовлення, які завжди стоять між людиною і світом, і є засобами відкриття для суб'єкта найбільш істотних сторін навколишньої дійсності [2, с. 251].

При досягненні старшого дошкільного віку формування мови настільки має значення, що можна говорити не тільки про

оволодіння дитиною фонетикою, лексикою, граматику, а й про розвиток таких якостей мовлення, як змістовність, точність і виразність [1, с. 89].

У системі факторів, що обумовлюють становлення особистості, особлива роль належить виразності мовлення. Вже на ранніх стадіях онтогенезу мова стає основним засобом спілкування, мислення, планування діяльності, довільного управління поведінкою (Б. Анан'єв, Л. Божович, Л. Віготський, А. Леонтьєв, А. Лурія, С. Рубінштейн та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виразності мовлення досліджувалася лінгвістами (О. Ахманова, Н. Бабич, Б. Головін та ін.) у загальному аспекті культури мовлення; психологами (В. Артемов, К. Ізард, А. Ковальов, С. Рубінштейн, О. Чебикін, П. Якобсон та ін.) у межах психології емоцій, де виразні засоби мовлення вивчаються поряд з іншими засобами зовнішнього прояву емоцій; у соціальній психології, в якій засоби мовленневої виразності розглядаються як засоби спілкування (Г. Андреева, О. Бодальов, Н. Горелов, С. Кулачковська, О. Кульчицька,

М. Лісіна, Т. Репіна та ін.). Вербальні засоби виразності у мовленні виступили об'єктом досліджень багатьох учених (О. Аматыєва, С. Боднар, О. Говалешко, Б. Головін, Г. Дідук, Г. Колшанський, Л. Кулибчук, О. Потєбня, О. Реформатський, Ю. Руденко, З. Семенова, Н. Черемсіна, Л. Щерба та ін.); експресивність як характеристика мови та мовлення виступила предметом вивчення літературознавства (Г. Абрамович та ін.), риторики (Г. Апрусян, Л. Граудіна, Г. Сагач та ін.), загального мовознавства (Ф. Березін, О. Реформатський, Н. Черемсіна, Д. Шмельов, Л. Щерба та ін.) та окремих його галузей: теорії культури мовлення (Н. Бабич, Б. Головін, М. Ільяш та ін.), практичної стилістики (Д. Розенталь та ін.), методики вивчення мови (Т. Ладиженська); психологічна характеристика різноманітних сторін розмовного мовлення, особливості його формування, визначення сенситивного періоду задля навчання виразності мовлення подано у працях О. Бодальова, Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Лурії, С. Рубінштейна та ін.

Проблема формування виразності мовлення у дітей досліджувалася науковцями: О. Аматыєвою, Н. Бабич, А. Богуш, Б. Головіним, О. Максаковим, Н. Карпінською, Т. Ушаковою та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз поняття «виразність мовлення», характеристика його типів та визначення системи роботи, спрямованої на підготовку майбутніх вихователів до формування виразності мовлення дошкільників у театральній-ігровій діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «виразність мовлення» – складне й неоднозначне. Воно поєднує у собі дві взаємозалежні сторони цього явища: естетичну (художність, образність) й емоційну (експресивність). Більш глибокий аналіз призводить до умовного розмежування виразності на внутрішню, художню (виразність змістової сторони мовлення), складовою частиною якої є образність, і зовнішню виразність звукового мовлення. Перший тип виразності належить до змісту мовлення і притаманний усній і письмовій її формам. Другий – характеризує форму мовлення та існує в усному мовленні.

Найбільш насиченим засобом виразності є усне мовлення, особливо його діалогічна форма. Усне мовлення є звучним мовленням, воно завжди повне інтонацій, жестів, підкреслень, і ця інтонаційна жвавість і образність мовлення додає йому специфічного характеру у порівнянні з писемним. В інтонації, що супроводжує усне мовлення, виражена її психологічна вмотивованість.

Додаткові засоби (міміка, пантоміміка) слугують для компенсації граматичної неповноти цієї форми мовлення, що пояснюється безпосереднім контактом співрозмовників.

Виразність усного звукового мовлення здійснюється як мовними (інтонаційними), так і немовними (міміка, пантоміміка) засобами. Зазначені засоби взаємодіють і доповнюють один одного, їх спеціально вивчають у риторичі і розділах лінгвістики: фонетиці, культурі мовлення, паралінгвістиці.

Отже, у мовознавстві «виразність» розглядають у трьох функціональних аспектах: комунікативному, естетичному та емоційно-експресивному.

Виразність мовлення науковці визначають як: «властивість слова як одиниці мови і якості мовлення, що взаємопов'язані між собою, оскільки мовлення є втіленням, реалізацією мови (системи мови), яка виявляє себе тільки у мовленні і тільки через нього виконує своє комунікативне призначення» [6, с. 255]; «це комунікативна якість мовлення, особливість її структури, що впливає не тільки на розум, але й на емоційну галузь свідомості людини; підтримує увагу й інтерес у слухача й читача» [3, с. 15].

За С. Гончаренком, виразність мовлення – це особливість мовлення, що допомагає захоплювати увагу і створювати атмосферу емоційного співпереживання. Виразність мовлення педагога є потужним засобом впливу на дитину. Володіння педагогом різними засобами виразності мовлення (інтонація, темп мовлення, сила, висота голосу тощо) сприяє не лише формуванню довільності виразності мовлення дитини, але й повнішому усвідомленню дитиною змісту мовлення дорослого, формуванню вміння виражати своє ставлення до предмета розмов [7, с. 54].

Дослідниками культури мовлення (Н. Бабич, Б. Головін, І. Ільяш, М. Пентиліук) розкрито чинники, що впливають на формування виразності мовлення: мовленнєве середовище (родина, друзі, колеги та ін.), мовлення фахівців у галузі лінгвістики (учитель, майстер сцени та ін.) художня література або інші зразкові тексти. Учені з'ясували умови, від яких залежить виразність мовлення, а саме: самостійність мислення автора, його небайдужість, інтерес до того, про що він говорить чи пише, і до тих, для кого він це робить; знання мови, її засобів виразності, властивостей і особливостей мовних стилів; систематичне й усвідомлене тренування мовленнєвих навичок; самоконтроль, свідомий намір автора говорити й писати виразно, психологічно цільова настанова на виразність. Наявність у мові засобів, здатних надавати мовленню ви-

разності – об'єктивне мовне явище, що не залежить від волі, бажань, свідомості окремої людини.

Виразність мовлення забезпечує ефективність комунікації, сприяє донесенню змісту висловлення до слухачів. Доречно і виправдане використання засобів мовної виразності робить старшого дошкільника цікавим співрозмовником і бажаним учасником різних видів діяльності, дозволяє привернути увагу дорослих і однолітків. Старший дошкільник з виразною промовою відчуває себе більш розкуто і впевнено у будь-якій обстановці завдяки тому, що може адекватними засобами висловити думки і почуття, показати свою творчу індивідуальність. Виразність мовлення дозволяє старшому дошкільнику яскравіше проявити себе у різних видах діяльності, і насамперед у театральній-ігровій і художній. Виразність характеризує не тільки рівень формування дитячого мовлення, а й особливості особистості старшого дошкільника: відкритість, емоційність, товариськість та ін. [8, с. 56].

Отже, зважаючи на значення мови і мовлення у становленні і життєдіяльності особистості, важливо, щоб дитина з перших років життя отримувала різнобічну допомогу в оволодінні багатим, правильним мовленням, виховувалась як мовленнєва особистість.

Для розвитку виразної сторони мовлення необхідне створення таких умов, в яких кожна дитина могла б проявити свої емоції, почуття, бажання і погляди, причому не тільки у звичайній розмові, але й публічно, не соромлячись присутності сторонніх слухачів. На нашу думку, звичку до виразного мовлення можна виховати у людині шляхом залучення її змалку до виступів перед аудиторією. У цьому величезну допомогу можуть надати театралізовані заняття у дошкільних освітніх установах, адже процес розвитку мовлення передбачає освоєння не тільки образної емоційної сторони мови, але й розвиває творчі здібності. Будь-який творчий акт дитини – результат її активних пізнавальних творчих дій. Засвоєння дитиною мови є творчим процесом, гра – теж творчість, оскільки створюючи нові ігрові ситуації, дитина вносить своє в ігрові дії, зображувальну, театральну діяльність тощо. Нові знання трансформуються кожною дитиною і набувають нових властивостей. Ці процеси є основою тих неочікуваних актів творчості, які породжуються та реалізуються дитиною [4, с. 115].

Вважаємо, що театралізована гра дозволяє вирішувати багато завдань програм дошкільного закладу. У процесі роботи над виразністю реплік персонажів, влас-

них висловлювань непомітно активізується словник дитини, вдосконалюється звукова культура її мови, її інтонаційний лад, вимовляння репліки ставлять дитину перед необхідністю ясно, чітко, зрозуміло висловлюватися. У дитини поліпшується діалогічне мовлення, граматичний лад, виразність. Уже з раннього віку вихователі залучають дітей до театральній-ігрової діяльності, починаючи з фланелеграфа, театральних та настільних ігор. Для старших дошкільників – ігри-драматизації та імпровізації (розігрування сюжету без попередньої підготовки). Традиційно використовують у роботі з дітьми різні види театрів: настільний, тінювий, пальчиковий, ляльковий.

Педагогічне керівництво театральній-ігровою діяльністю у дошкільному навчальному закладі включає: виховання у дитини основ загальної культури; доручення дітей до мистецтва театру; розвиток творчої активності, їхніх ігрових умінь. Розвиток виразності мовлення дошкільників у театральній-ігровій діяльності залежить від особистості педагога, його емоційності, естетичної культури, вміння враховувати вікові та індивідуальні особливості, інтереси і нахили дошкільників, налаштовувати їх на втілення ігрових задумів. Театральній-ігровий напрям педагогічної діяльності є ефективним підґрунтям для творчого та особистісного розвитку дитини, сприяє розвитку оригінального мислення, фантазії та уяви, розкриває її творчий потенціал, розвиває такі особистісні якості як комунікабельність, розкутість, артистичність, безпосередність, впевненість у собі.

Процес формування виразності мовлення дітей дошкільного віку вимагає від фахівця наявності спеціальних знань і умінь до здійснення такої діяльності. Успішність професійної діяльності педагога, на думку Л. Іщенко, перебуває у прямій залежності від його розуміння особливостей організації педагогічного процесу у закладі дошкільної освіти, від сформованості уявлень про вікові та індивідуальні особливості розвитку дітей, творчих нахилів і здібностей, знання методик та технологій дошкільної освіти [5, с. 231].

Отже, театральній-ігрова діяльність у різних її проявах має унікальні потенційні можливості щодо вирішення завдань формування виразності мовлення. Причому, кожен із видів театральній-ігрової діяльності дозволяє вирішувати конкретні завдання, водночас забезпечуючи величезний позитивний вплив і на формування творчих здібностей у дошкільників.

У молодшій групі діяльність вихователя повинна бути спрямована на стимулювання

інтересу до творчості й імпровізації. Поступово дошкільники включаються у процес ігрового спілкування з театральними ляльками, потім у спільні з дорослим імпровізації типу «Знайомство», «Надання допомоги», «Розмова тварини зі своїм дитинчам» та ін. У дітей розвивається бажання брати участь в ігрових драматичних мініатюрах на вільні теми.

У середній групі вихователь повинен приділяти увагу розвитку інтересу до творчості, імпровізації у процесі придумування змісту гри й втілення задуманого образу за допомогою різних засобів виразності. Імпровізаційність стає основою роботи на етапі обговорення способів втілення образів героїв і на етапі аналізу результатів театралізованої гри, дітей підводять до ідеї про те, що того самого героя, ситуацію, сюжет можна показати по-різному. Необхідно заохочувати бажання придумати свої способи реалізації задуманого, діяти у залежності від свого розуміння змісту тексту.

Діти старшого дошкільного віку більш яскраво й різноманітно проявляють самостійність і суб'єктивну позицію у театралізованій грі засобами стимулювання їх інтересу до творчості й імпровізації у процесі придумування змісту гри й втілення задуманого образу за допомогою засобів виразності. На конкретних прикладах необхідно допомогти дитині зрозуміти, що краща імпровізація завжди підготовлена. Підготовка досягається наявністю попереднього досвіду, умінням інтерпретувати зміст тексту й осмислювати образи героїв, певним рівнем освоєння різних засобів реалізації своїх задумів. Розв'язок даного завдання вимагає надання дітям права вибору засобів для імпровізації й самовираження.

На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури та одержаних результатів експерименту нами зроблена спроба створити спеціальну систему роботи вихователів, яка спрямована на розвиток виразності мовлення дошкільників у театральній діяльності.

На першому етапі здійснювалося ознайомлення дітей із засобами інтонаційної та зовнішньої виразності. Навчання відбувалося у різних видах театральній ігровій діяльності (ігри-драматизації, інсценізації, дитячі театри тощо). Основними засобами навчання були: емоційно забарвлене виразне мовлення вихователя, яке слугувало малюкам зразком для переймання; розроблені нами піктограми, що унаочнювали жестово-мімічні експресивні еталони під час аналізу художніх творів. Були також розроблені схематичні зображення інтонаційних засобів виразності (тембр, темп, гучність).

На першому етапі реалізовувались такі педагогічні умови: організація відповідного предметно-ігрового середовища; керівництво з боку педагога театральній ігровою діяльністю; забезпечення розуміння дітьми засобів інтонаційної та зовнішньої виразності, а також змісту художніх творів та усвідомлення їх моралі; збагачення лексичного запасу дітей вербальними і невербальними засобами виразності мовлення у театральній ігровій діяльності.

Реалізація завдань другого етапу навчання здійснювалася на заняттях з розвитку мовлення, у художньо-мовленнєвій та театральній ігровій діяльності дітей. Провідним засобом навчання були розроблені нами ігри-драматизації та творчі вправи, які використовувались у процесі підготовки дітей до театралізованих ігор, інсценувань тощо. Перша група вправ базується на механізмі наслідування дітьми виразності мовлення вихователя («Впізнай за голосом», «Скажи, як я», «Покажи, як я» тощо). Друга група (творчі вправи) передбачала вдосконалення умінь та формування навичок самостійного пошуку й застосування дітьми засобів виразності («Скажи голосом людини, яка зображена на малюнку», «Покажи, що ти відчуваєш» тощо).

На другому етапі реалізовувалась такі педагогічні умови: запровадження спеціально розробленої системи мовленнєвого розвитку, спрямованої на підвищення рівня виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку у театральній ігровій діяльності; комплексне розв'язання завдань із розвитку виразності мовлення дітей у різних видах діяльності як на заняттях, так і у повсякденному житті.

На третьому етапі була створена умова для стимулювання творчого саморозвитку дитини в активній театральній ігровій діяльності – утвердження позитивної мотивації та емоційно-позитивного ставлення дітей до театральній ігровій діяльності у межах закладу дошкільної освіти.

Беручи участь у театралізованих іграх, дитина входить в образ, перевтілюється у нього, живе його життям. Тому драматизація та театралізація є найбільш розповсюдженим видом дитячої творчості. Це пояснюється двома основними моментами: по-перше, драма, що оснований на діях, які виконує сама дитина, найбільш близько, дієво і безпосередньо поєднує художню творчість з особистими переживаннями. У драматичній формі здійснюється цілісне коло уяви, в якій образ, створений з елементів дійсності, втілює і реалізує знову у дійсність, хоча б умовну. Таким чином, прагнення до дій, до втілення, до реалізації,

яке закладено у самому процесі уяви, саме у театралізації знаходить повне здійснення.

Другою причиною близькості драматичної форми для дитини є зв'язок будь-якої драматизації з грою. Драматизація ближче, ніж будь-який вид творчості, безпосередньо пов'язана з грою. У цьому й є найбільша цінність дитячої гри «у театр». Гра-драматизація дозволяє вирішити безліч завдань програми: від ознайомлення з суспільними явищами до формування елементарних математичних знань, фізичної досконалості. Різноманітність тематики, засобів зображення, емоційності ігор дають можливість використовувати театралізовані ігри з метою всебічного розвитку особистості.

Важливим компонентом розвивального простору, сприятливого для розвитку виразності мовлення дітей, слід вважати соціальне оточення, тобто коло спілкування з дітьми та дорослими. Тому ми розглядаємо актуальне мовленнєве середовище як сукупність сімейних, побутових, соціально-педагогічних цілеспрямованих умов спілкування дитини у системах «дорослий (батьки, родичі, вихователь)-дитина», «дитина-дорослий», «дитина-дитина». Дитина може розвиватися як представник людства і як його рівноправний член лише під впливом мовлення людей, які її оточують, і чільне місце у цьому процесі посідає особистість вихователя. Отже, актуальне мовленнєве середовище – це максимально активна ініціативна взаємодія дитини з іншими учасниками спілкування – мовцями; занурення дитини в активну мовленнєву діяльність в обмеженому соціокультурному просторі закладу дошкільної освіти. Ефективний вплив мовленнєвого середовища на дитину та її мовлення буде тільки за наявності розвивальної функції цього середовища.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, педагог повинен докласти чимало зусиль, щоб заняття з дітьми театралізованою діяльністю були вдалими, на високому професійному рівні, щоб вирішити головну проблему дошкільного закладу – створити всі умови для своєчасного, повноцінного, всебічного фізичного, психологічного та духовного розвитку дитини.

Поєднання мовленнєвих театралізованих ігор у процесі організації театралізованої діяльності сприяло розвитку як виразності мовлення, так і формування ігрових умінь і навичок.

Педагогічний супровід розвитку виразності мовлення сприяє:

- розвитку творчих здібностей у театралізованої діяльності;
- розвитку у дітей стійкого інтересу до театралізованої діяльності;

- вдосконаленню виконавських умінь дітей, їх бажання шукати засоби для створення образу персонажа, користуючись рухом, мімікою, жестом, інтонацією;

- збагаченню словника дітей, вмінню користуватися прямою і непрямою мовою в інсценуваннях казок, оповідань;

- вдосконалення вміння зв'язно і виразно переказувати казки, самостійно складати свої казки, оповідання, використовуючи ляльок;

- розвитку пам'яті, мислення, уяви, мовлення, уваги дітей;

- підвищенню рівня розвитку дітей у театралізованої діяльності.

Отже, розвиток творчих здібностей дошкільників у театралізованої діяльності залежить від особистості педагога, його емоційності, естетичної культури, вміння враховувати вікові та індивідуальні особливості, інтереси і нахили дошкільників, налаштовувати їх на втілення ігрових задумів. Театралізованої діяльності є ефективним підґрунтям для творчого та особистісного розвитку дитини, сприяє розвитку оригінального мислення, фантазії та уяви, розкриває її творчий потенціал, розвиває такі особистісні якості як комунікабельність, розкутість, артистичність, безпосередність, впевненість у собі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артемова Е.Э. Особенности формирования прощодики у дошкольников с речевыми нарушениями: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Коррекционная педагогика». М.: Просвещение, 2005. 156 с.
2. Выготский Л.С. Психология. М.: ЭКСМО, 2002. 458 с.
3. Головин Б.Н. Основы культуры речи: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Русский язык и литература» / авт. предисл. Л.И. Скворцов. Изд. 2-е, испр. М.: Высшая школа, 1988. 320 с.
4. Дитина у сучасному соціопросторі: навчальний посібник / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, І.М. Біла та ін.; за ред. Т.О. Піроженко. К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 272 с.
5. Іщенко Л. Критеріальний підхід до підготовки майбутніх вихователів до формування творчої індивідуальності старших дошкільників. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Т. Степанової. № 3 (57), травень 2017. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. С. 229-232.
6. Леонтьев А.А. Основы теории речевой деятельности. М.: Наука, 1974. 325 с.
7. Професійна освіта: Словник: навч. посіб. / Уклад. С.У. Гончаренко та ін.; За ред. Н.Г. Ничкало. К.: Вища школа, 2000. 380 с.
8. Шевцова Е.Е., Забродина Л.В. Технологии формирования интонационной стороны речи. М.: АСТ, 2008. 222 с.